

Іван НЕМЧЕНКО

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ АНДРІЯ ЛЕГОТА

Черкащина — багатостраждальна й благословенна земля великого Кобзаря — дала світові чимало визначних мистців, що успадкували Шевченкові заповіді. Серед них помітне місце належить донедавна замовчуваному в рідному краї співцеві-корсунчанину Андрієві Ворушилу (народився 25 грудня 1916 року за ст. стилем, а за новим — 7 січня 1917 року), котрий виступає в письменстві під псевдонімом Андрій Легіт. Це самотній поет і яскравий публіцист, талановитий педагог і плідний літературознавець, мемуарист і перекладач, відомий у діяспорі громадський і культурний діяч, одержимий ідеєю любові до матері-України. Вже понад півстоліття триває вимушена еміграція мистця, але розлука з землею батьків ще більше загострила відчуття духовного зв'язку із нею. За доби незалежності поет, що мешкає протягом багатьох десятиліть у Лондоні, нарешті зміг реалізувати свою мрію й побувати на Корсунщині, побачитись і поспілкуватись зі своїми краєзнавцями, подарувати їм свої книги, наснажені любов'ю до Шевченкової землі та її чарівного куточка — Надросся.

Часто буваючи на батьківщині Андрія Легота — у старовинному українському містечку, заснованому ще Ярославом Мудрим, блукаючи затишними вулицями й мальовничим парком, споглядаючи плин кам'янистої Росі чи обриси козацької могили, велич давнього замку чи задуманих лебедів на ставковому плесі, не раз намагався уявити, яким був у пору дитинства та юности цей письменник-ветеран. Може, як отой відчайдушний шибайголова, сміливо стрибав у шумовиння ріки з високої скелі чи прудко вилазив на верхівку цього велетенського дерева, щоб увібрати очима побільше вражень від безмежного світу. Може, отаким завзятим футболістом припадав устами до прохолодного джерельця, наповнюючись фізичною й духовною снагою та козацьким здоров'ям — дарунками рідної землі. Може, завмирав від близькості з коханою ось на цьому містечку — свідкові любовних освідчень. А може, отак зачудовано стояв і дивився услід зворушливій старенькій парі, що, взявшись за руки й тихо усміхаючись, пройшла, мов світла загадка життя...

У Корсуні-Шевченківському, здається, саме повітря дихає первозданною українськістю. Можливо, це лише природна реакція південця, що зростає у переважно чужомовному середовищі. Та певно, що ні. Це місто справді по-своєму унікальне. Досить згадати про наявність у ньому трьох пам'ятників Тарасові Шевченку, меморіальної дошки під старезним каштаном, де Кобзар (за переказами старожилів) полюбляв відпочивати. Та й найменування центральної вулиці, педагогічного училища і самого міста свідчать про глибоку пошану його жителів до великого поета, повагу до національних святощів.

Тож зовсім не дивно, що Андрій Легіт, зрідши в цьому чудовому краї й увібравши в себе його красу та велич, перелив животою своєї синівської любові в ліричні рядки. Багатим джерелом для осягнення творчої особистості письменника-корсунчанина стали його «Спогади», опубліковані на сторінках «Визвольного Шляху» (1999 р., №№ 11 і 12; 2000 р., №№ 1 і 2). Із цих матеріалів мистець постає перед нами людиною складної долі, котрій довелося пережити лихоліття і на батьківщині, і в еміграції.

Один з наскрізних мотивів у «Спогадах» Андрія Легота — шевченківський. Постає геніального Кобзаря є для автора зразком у мистецькій і громадській діяльності, присвяченій рідній Україні. Вже на початку своїх мемуарів Андрій Легіт наголошує: «За 34 кілометрів від Корсуня у селі Моринцях народився наш великий поет-пророк Тарас Шевченко. Він декілька разів бував у Корсуні, відвідуючи свого прибраного брата Варфоломея Шевченка, що служив економом маєтків князя Лопухіна-Дімідова» 1* (1. Ворушило-Легіт А. Спогади // Визвольний Шлях. — 1999. — Кн. 11. — С. 1396). А далі письменник додає й інші відомості, пов'язані з його рідним містом та іменем світоча української нації: «1944 року Корсунь перейменовано на Корсунь-Шевченківський»; «Недавно в Корсунь-Шевченківському побудовано пам'ятник художникові Іванові Сошенкові (опікунові молодого кріпака Т. Шевченка)» 2* (2. Там само). Ще змалечку автор «Спогадів» був зачарований пристрасним словом прославленого краєнина. Ось одне із свідчень: «Читати й писати я навчився ще в дошкільному віці. Моїми першими учителями були старші брати, а читанками — їх букварі, а особливо «Кобзар» Т. Шевченка, подарований нашій сім'ї вояком-петлюрівцем. «Кобзаря» вже тоді я прочитав декілька разів і багато поезій Т. Шевченка вивчив напам'ять, у тому числі й велику поему «Тарасова ніч». Її любив деклямувати родичам і гостям» 3* (3. Там само. — С. 1397). Андрій Легіт згадує про відвідування Чернечої гори в Каневі, про Шевченківське свято, проведено в Корсунському педагогічному технікумі, про лекції улюбленого вчителя-полтавця Івана Клеценка, присвячені життю і творчості генія. У мемуарах знаходимо цікавий штрих, що показує ставлення німецької окупаційної влади в Україні до славетного співця: «... Так званим «гебіткомісаром» Корсунського «гебіту» був самодур і запеклий нацист Лорман, який забороняв у місцевій газеті друкувати будь-які вірші, навіть Тараса Шевченка та інших українських клясиків» 4* (4. Ворушило-Легіт А. Спогади // Визвольний Шлях. — 2000. — Кн. 2. — С. 79).

Кобзарєва зоря осявала життя Андрія Легота з раннього дитинства, тож уже в школярських і юнацьких віршах, нехай ще й не зовсім вправних, але щирих і зболених, він прагне передати той пієтет, із яким звертаються до великого Тараса співвітчизники:

Стояв Шевченко на арені

За край свій рідний в боротьбі.

І слово істини Христове

Носив у серденьку на дні.

Це всім відомо нам, братове,

У нашій любій стороні...5* (5. Ворушило-Легіт А. Спогади // Визвольний Шлях. — 1999. — Кн. 12. — С. 1497).

Згодом, ставши письменником, співець-корсунчанин продовжує культивувати цей самий мотив у десятках творів. Шевченківська тема червоною ниткою проходить крізь увесь його поетичний доробок, що складається як з друкованих, так і з довго не публікованих рукописних збірок («Лірика», «За дротами», «Чим серце билось», «Вибрані поезії», «У тумані чужім», «На крилах надії», «Почуття», «Мрії», «Утома», «Отава», «Осінь», «Зима», «Сімдесятиріччя»). Це стосується й книги «Калинові шуми», виданої в Києві 1994 року.

Для Андрія Легота Т. Шевченко — символ нескорености української нації та її духовний оберіг. У вірші «Тарасова пісня» поет наголошує на тому мобілізуючому впливові, якого зазнає кожен українець, спілкуючись із Кобзарем, поринаючи у світ його думок і почувань. І це стає органічною потребою. «... Пісня Тараса між нами живе / І сонцем сія на чужині. / У жилах козацьку розбуджує кров, / І наче з колодязя воду, / Із неї п'ємо ми незламну любов / До рідного краю й народу» 6* (6. Легіт А. Калинові шуми. Вибрані поезії: 1945-1993. — К.: «Український письменник»; «Вир», 1994. — С. 8). Шевченкове слово ввібрало «дух рідних степів» і «шепіт зеленого гаю», воно непереможне, як сама природа, і невіддільне часові та просторові — завжди «то в цвіту, то в горінні». Автор вибудовує два контрастних образних ряди: з одного боку, «мури тяжкі каземату», неволя й недоля, а з іншого — «юність крилата», «змагання величні», «зірка провідна» і, звичайно, «пісня Тараса», яка стає вододілом поміж добром і злом — «для ворога гострих не жує слів, / А друзям вона помагає». І хоча вірш обрамлений промовистим образом «дроту колючого» (у першій та останній строфах), проте завершується життєствердним акордом — «до сонця, до слави, до волі!» І це не декларація, не псевдопатетика, а реальна оцінка як власних можливостей, так і потуг самого народу, глибока переконаність у його прийдешніх здобутках.

У віршах «Тарас Шевченко», «Пісні кобзаря», «Вічність», «Читаючи «Кобзаря» та інших Андрій Легіт підкреслює вагомість унеску великого сина України в справу відродження нації. У першій з названих поезій він закарбував монументальні риси геніального співця-подвижника й страждальця, просвітника й борця:

Він свято вірив — Україна встане,

Будить її — це був життя девіз,

Хоч часом плакав у чужім тумані,

Та сльози ті — Гольфштрем у океані

Народу-Прометея крові й сліз.

Будитель душ, із рідних піль гонимий,

На деспотів вулканом паленів,

Підняв, як зброю, ритм гнівний і рими,

Шлях указав, що ним народ ітиме

До світлом правди осіяних днів 7* (7. Легіт А. Вибрані поезії. — Лондон: «Українська Видавнича Спілка», 1990. — С. 101).

Більшою публіцистичністю й плакатністю позначений вірш «Пісні кобзаря». Андрій Легіт перераховує Шевченкові заслуги перед народом («Учив нас, хто ми, чії діти, / За що є закуті і ким»; «Звав нас до сонця летіти / Під летом орлиним стрімким»; «В сипучих пісках Казахстану / Каравсь, та не каєвсь, за нас»; «Наче той кратер вулкана, / По вибухах грізних погас»). Завдяки Тарасові «роду козацького діти», що нагадували «придорожній горох», знову набули гідности й крилатости, здатности до героїчного чину. «Сплячі серця» українців пробудились до людського життя, до діяння, щоб уже ніколи не потрапити в безодню суспільної апатії та заскорузлости, інертности й байдужости. Запорука цьому — «безсмертні пісні кобзаря», «безсмертний його «Заповіт».

Сповненою патетики є й поезія «Вічність», яку автор будує на антитезах, підкреслюючи невмирущість у народній пам'яті світлої постати Т. Шевченка, живучість його ідеалів. Афористично звучать прикінцеві рядки з кожного шестивірша: «Але сіє ясно, не погас / Маяк, що засвітив його Тарас»; «Та не зів'яв не з лавра, не з квіток, / Його терновий, страдницький вінок»; «Його любов не зна могил і тьми, / Як символ, є і буде між людьми»; «Тараса слово — вічно молоде, / Чарує, навчає і веде».

Ліричний герой Андрія Легота щиро бажає «жити Кобзаря заповітом, / Жаром його почуттів», «душі мільйонів нагріти» («Мрійник»), він керується Шевченковими настановами «у пеклі земнім і раю», «в науці, в кипучім бою, / У праці щоденній» («Читаючи «Кобзаря»»). Адже до серця кожного українця, небайдужого до прийдешнього батьківщини, долинають «слова ці, надхненні любов'ю», «пісні ці, пропечені гнівом». Для ліричного героя це «ліки цілющі», це «трунок іскристий»:

Черпаю любов з них і гнів,

Надхнення й гарячий неспокій,

Вони відкривають мені

Нові горизонти широкі.

В них віща душа кобзаря

У вічних грайливих проміннях —

Ясна путеводна зоря

Мого життєвого стремління 8* (8. Легіт А. Вибрані поезії. — Лондон: «Українська Видавнича Спілка», 1990. — С. 186).

Мальовничістю картин рідного краю приваблює поезія «Надросся», зіткана зі щемливих споминів мистця-емігранта. Крізь просторове відчуження, через біль розлуки лине співець до скелястої Росії й тихої Раставиці, Канева й Миронівки, Корсуня й Стеблева, «де бажала душа цілувати весь світ і молитися / Серед луків зелених, блакитних полів». Це священна земля, на якій залунало й «Україну усю сколихнуло / Перше слово Тараса, дзвінке, чарівне».

До шевченківських мотивів звертається Андрій Легіт і у творах «Наша мова», «Іван Франко», «Мова моя», «Поети», «Дума» та ін. У віршах «1933 рік» і «Січовик» він використовує відомий у фольклорі й художній літературі прийом, застосований Кобзарем у поезії «За байраком байрак...». Герої цих творів підводяться з могил і споглядають життя України за пізніших часів. Андрій Легіт уявляє, як би був уражений Т. Шевченко, коли б побачив картини лютого голодомору 1932-1933 рр., організованого сталінськими посіпаками, адже «пекло у нас, / Ще страшніше від пекла Миколи». У Кобзаревому краї лютує «голодної смерти коса», не чути веселого співу, а в рідній Кирилівці, «де він зростав, / У обдертій, нетопленій хаті, / Похилилась, мов знята з хреста, / Над охлялими дітками мати» 9* (9. Там само. — С. 66).

Образ Т. Шевченка як взірць безкомпромісності протиставляється в доробку Андрія Легота постатям тих славетних мистців, які зламалися в непосильному двобої з большевицьким режимом і здалися на ласку Москви, котрі лакували підсовєтську дійсність і мимоволі, або й свідомо, виправдовували страхітливі злочини сталіністів, спрямовані проти цілих народів, зокрема й українського. В цьому пляні показовим є вірш-послання «Павлові Тичині». Автор іще в період навчання у Київському педагогічному інституті (30-ті рр.) познайомився з відомими літераторами, до яких звертався за порадами, вчився поетичної майстерності. Цінні рекомендації та зауваги він отримував і від П. Тичини, перед хистом котрого схилявся. У мемуарах Андрій Легіт згадує про свою зустріч з автором «Сонячних клярнетів», що навесні 1938 року бальотувався в депутати Верховної Ради УРСР у Канівській виборчій окрузі, про той пієтет, з яким Павло Григорович ставився до Кобзаря, говорив «про свою радість, що бальотується на землі, в якій спочиває прах великого Тараса» 10* (10. Ворушило-Легіт А. Спогади // Визвольний Шлях. — 1999. — Кн. 12. — С. 1507). Проте тичининський конформізм викликає в письменника негативні емоції. Звідси й такі зболені рядки в названій віршованій присвяті («розтерзаний Тичино, / Пощо талант запродуєш пісенний»). Картаючи свого літературного вчителя за те, що «відомим став кремлівським трубадуром» і проміняв людську гідність на московський орден, Андрій Легіт наводить приклад, який повинен наслідуватись, — долю Кобзаря, котрий «все віддавши для народу, / Дорогоказ оставив в «Заповіті», а саме: в ім'я вільної й соборної України «кайдани рвати і гострить сокири».

Цей самий мотив, але з відповідним зміщенням акцентів відлунує в ліричному посланні «Наймолодшим поетам поневоленої України», адресованому генерації шістдесятників. Співець-емігрант захоплюється громадянською мужністю українських письменників нового призову, що сміливо піднімають заборонені теми й кидають виклик суспільній рутині й лицемірству: «Звідкіля ви взяли такі? / Хто на правду відкрив там вам очі?» 11* (11. Легіт А. Калинові шуми. Вибрані поезії: 1945-1993. — К.: «Український письменник»; «Вир», 1994. — С. 36). Саме з такої молоді когорти, на думку Андрія Легота, і може визріти «грядущий Тарас», такий страшний і небезпечний для московсько-большевицької імперії, якій «потрібні мембрани доктрини. / Обезкрилити хоче і вас, / Як колись Бажана і Тичину». Поезія завершується ремінісценцією з Кобзарєвого твору «Кавказ»: «... Живої душі не скувать, / Не убить українського слова» 12* (12. Там само. — С. 37).

У поезії «Досить!», присвяченій С. Караванському, В. Чорноволу, Л. Лук'яненку й «усім іншим незломленим мученикам за святу українську правду», автор послуговується шевченківським образом, узятим із тієї ж інвективи: «в'язниця народів тріщить». В уяві Андрія Легота вимальовуються «залізні когорти» нездоланих борців за державність батьківщини, яких «воля Мазепи злютує і зов Кобзаря осинить». Вмонтовані в художню тканину твору гасла («За долю і волю святую!», «За нарід!», «На штурми!») відтінюють характерні настрої широкого українського загалу, чие терпіння повністю вичерпалось.

У вірші «Поети» Андрій Легіт віддає належне М. Сингаївському, Л. Костенку, М. Вінграновському, І. Драчу та іншим мистцям, котрі «ставать на коліна не хочуть / І кричати тиранам «ура». І в цьому відрядному явищі, яке свідчить про піднесення в душах українців відчуття національної гідності, творчої незалежності, вбачається вплив Кобзаря, орієнтація на його вічноживі заповіді:

Із любови до страдниць-неньки

По Тараса гарячим сліду

Продзвенів, як салют, Симоненко,

Тисячі Симоненків грядуть 13* (13. Легіт А. Вибрані поезії. — Лондон: «Українська Видавнича Спілка», 1990. — С. 187).

Шевченкові й Франкові пісні, що полюбилися мільйонам і набули значення національних гімнів, кличуть до подвижництва, віщують новий день — день волі, державности й соборности. Вірш Андрія Легота «Левкові Лук'яненку» подає картину загальнонародного пробудження в Україні кінця ХХ століття: «... Нуртує,

клекоче Вітер з Карпат і Дніпра, / І лунають величні пророчі / «Заповіт», «Не пора, не пора» 14* (14. Легіт А. Калинові шуми. Вибрані поезії: 1945-1993. — К.: «Український письменник»; «Вир», 1994. — С. 118). З пристрасним словом Кобзаря і Каменяра до українців повернулось відчуття нації, власної держави.

Шевченківська атрибутика наявна в низці творів поета, присвячених рідній мові, культурі, історії. У вірші «О рідна пісню!» Андрій Легіт оспівує велич і красу народних перлин, які порівнює з прапором і гаслом боротьби за волю, неопалимою купиною «на історичнім чорнім рубежі». Образні зіставлення, до яких вдається автор, генетично пов'язані з художнім світом Кобзаря («гайдамацькі свячені ножі», «вічний дух народу, Безсмертя Прометея на вогні»). Саме в пісні, у рідному слові вбачає письменник ту підвалину, на якій тримається етнос: «Понад Дніпром й Карпатами грими, / Шевченка гнівом, волею Мазепи, / Скажи: були ми, є, і завжди будем ми!» 15* (15. Там само. — С. 52).

Ім'я автора «Кобзаря» навічно вписане в історію буття української нації, а відтак має жити серед представників молодших поколінь, поряд з іншими, як символ українства: «Якби дітей мав, я назвав би — / Ігор, Тарас, Оленка, Леся і Данило, / Щоб чужинецьке віковичне іго / В моїй сім'ї слідів не залишило» 16* (16. Там само. — С. 58). Цю просту істину потверджує Андрій Легіт у вірші «Імена», полемізуючи з тими татами й мамами, які не надають проблемі особливої ваги і називають малюків по-чужинецьки, без урахування національних традицій і звичаїв.

Кохаючись у поетичній творчості Т. Шевченка, заглиблюючись у світ його ідей і образів, мистець нерідко співвідносив себе з тим чи іншим персонажем. Часто це ліричний герой віршів, написаних Кобзарем у казематі та на засланні. Так, у поезії «Prisoner» («Бранець») Андрій Легіт передає почуття і настрої ув'язненого. Передусім, це біль, викликаний відчуженням від рідної землі та ностальгією. Тож інтонації автора-сучасника цілком суголосні шевченківським: «Вже не співаю: «Де ти, доле». / В неволі трачу дні-роки, / Душа болить і серце коле...» 17* (17. Там само. — С. 13). Та надалі крізь цей серпанок туги й смутку проривається відчуття внутрішньої сили, духовної незламності: «В душі думки лелію смілі, / Нічого вже на світі білім / Мені втрачати більш нема» 18* (18. Легіт А. Калинові шуми. Вибрані поезії: 1945-1993. — К.: «Український письменник»; «Вир», 1994. — С. 13).

У низці творів поет вдається до ліричних аплікацій з Т. Шевченка, або ж доречно добирає епіграфи, послуговуючись рядками з «Кобзаря». Це додає віршам Андрія Легота емоційної наснаженості й пристрасти. Його «Пісня» («Над полями дим, над полями дим...») оплакує долю вояка, що не повернувся до милої «з піль кривавих чужої слави». Тож епіграф, що передує творові й узятий з Шевченкової присвяти Якову де Бальмену («Кавказ»), полеглому в одній з російських колоніальних воєн, загострює відчуття трагізму подій: «І тебе загнали, / Мій друже єдиний, / Мій Якове добрий! / Не за Україну, / А за її ката довелось пролить / Кров добру, не чорну». Фінал «Пісні», як і кінцівка Кобзарєвої інвективи, звучить мов реквієм. Це данина пам'яті тим сотням і тисячам українців, що загинули в різні часи, боронячи чужі інтереси.

До патріотичної «Думи» Андрій Легіт добирає рядки зі знаменитого Шевченкового послання «І мертвим, і живим, і ненарожденним...». Поетична сентенція «Немає другої України, / Немає другого Дніпра...», що давно стала крилатою, виступає в ролі епіграфа й увиразнює авторські роздуми, що переходять у полум'яний виступ співця-оратора:

Скільки в світі є мов, —
Де така голосиста, як наша?!
І мелодій дзвінких, —
Мого краю — це пісня пісень,
Є багато віршів, —
Неповторні, огненні — Тараса,
Що крізь морок століть

Провіщали сіяючий день 19* (19. Там само. — С. 40).

Цій самій меті підпорядкований і «проясень» до вірша «Встань!», узятий з твору Т. Шевченка «Я не нездужаю, нівроку...».

У поезії «Сімдесятиріччя» з вершин свого високоліття мистець із променистим сумом прорік: «На вороних промчалися літа, / Вже сімдесят, / ... а я ще не вмираю, / Прилинь-прилинь, до мене завітай / Ти леготом з шевченківського краю, / Духмяна весно!» 20* (20. Там само. — С. 104). Отаким братом весни, Леготом із рідної землі означився в літературі діяспори й сам автор. Сподіваємось, що і на милій його серцю Черкащині, і по всій Україні цей сивочолий співець хоч тепер, у пору державности й незалежності, стане широко знаним, зрозумілим і близьким, подолавши традиційну для багатьох земляків упередженість і недовіру.

Немченко І.В. Шевченківські мотиви у творчості Андрія Легота / Іван Немченко // Визвольний шлях. – 2001. – № 3. – С. 89 – 96.